

Memòria sobre el XII Cicle de Conferències de Manuscrits: “Guerra, poder i cultura en l'època moderna”

Claudio Javier Yoldi Altamirano (Universitat Autònoma de Barcelona)

Resum / Resumen / Abstract

L'objectiu de l'article és resumir i exposar les idees principals dels estudis i investigacions dels conferenciantes convidats a la dotzena edició del cicle de conferències de la revista Manuscrits.

El objetivo del artículo es resumir y exponer las ideas principales de los estudios e investigaciones de los conferenciantes invitados a la doceava edición del ciclo de conferencias de la revista Manuscrits.

This article is an abstract about the main ideas exposed on the XIIth conferences of early modern history journal Manuscrits.

No es pot escriure sobre guerra, poder i cultura, sense fer referència a la regeneració i el nou rumb de la historiografia i, sobretot, l'esforç i l'avenç que dintre de la història militar moderna s'ha dut a terme a Espanya desde l'inici de la dècada dels anys noranta del segle XX. Potser qui millor resumeix aquest fenomen és el professor Antonio Espino, el qual, l'any 2003, va descriure en un article¹ la situació de la història de la guerra a partir de les noves aportacions que s'estaven duent a terme a Europa en general i a Espanya i Catalunya en concret. Unes aportacions que, tot i que surgien en un moment baix de la disciplina, aportaven una visió renovadora i més àmplia de la temàtica militar.

En el seu article el professor Espino argumentava que l'esmentada renovació s'iniciava amb una sèrie de treballs que aportaven una nova visió que apuntava cap a línies d'investigació i hipòtesis que trencaven les tendències historiogràfiques marcades en dècades anteriors. Però, tanmateix, és lamentava que a l'Estat Espanyol, el nivell seguia essent baix, degut al menyspreu ideològic per la temàtica bèl·lica que existia, fet que encara avui perdura, i a la manca d'un major nombre d'aportacions que reflexionin sobre la matèria.

En l'esmentat article, a més de descriure l'estat de la qüestió, el professor Espino desglossa la història militar en categories temàtiques que ajuden a classificar els estudis realitzats i a veure les noves línies d'estudi i d'investigació.

Aquestes categories mostren com la història militar surt dels esquemes historiogràfics historicistes i positivistes de períodes anteriors, en els quals primaven aspectes més polítics, destacant una història de caire biogràfic i narrativa, de batalles i grans militars. Després de la Segona Guerra Mundial, el debat obert per Roberts sobre la “revolució militar” que va donar-se en l'Europa moderna, marcarà un canvi en la perspectiva històrica dintre de l'estudi de la guerra. Fora de les nostres fronteres la historiografia militar evolucionava cap a l'estudi de l'impacte de la guerra en la societat, els aspectes socio-econòmics, l'organització i funcionament de les estructures militars, etc.

1. Espino López, Antonio (2003). “La historiografía hispana sobre la guerra en la época de los Austrias”, Manuscrits, 21, 161-191.

Però a Espanya s'haurà d'esperar als anys vuitanta i als treballs de A. Contreras i Fernando Cortés, per aprofitar el nou caire metodològic i temàtic que s'implantava en la història militar, amb la importació dels treballs d'historiadors foranis (Thompson, Quatrefages i Parker) que sentaran les bases del nostre coneixement sobre la història militar moderna a Espanya, i en concret sobre la guerra en el temps dels Àustries.

Fruit d'aquesta influència, a la dècada de 1990 s'inicia un modest, però significatiu, avenç cap a l'estudi de nous aspectes de la història militar: l'impacte sociològic de la guerra, les estructures dels exèrcits, la guerra en l'època dels Àustries, la renovació en l'art de la guerra, la cultura que generava els fets d'armes, etc. Tot un seguit de temàtiques que el professor Espino classifica en l'article esmentat i que, tot i el llarg camí que queda per endavant per poder igualar el nivell forani, donen esperances en un futur fructífer i coratge per investigar amb la tranquil·litat de que no és una feina estèril.

Esboçat el panorama podem encuadrar i entendre la finalitat del cicle de conferències de la present edició facturat per la revista Manuscrits. Aquestes són una prova que la renovació historiogràfica és vigent i que comença a adquirir profunditat. Els tres conferencians aporten amb els seus estudis noves dades sobre aspectes que obren noves perspectives de gran interès pels aspectes socials, econòmics i culturals de la guerra en l'època dels Àustries.

Alimenten el debat sobre: les relacions entre la perifèria i el centre de la monarquia hispànica, aportant noves reflexions sobre l'èxit, actualment en dubte, de la forma de govern absolutista. Aportant, també, noves perspectives socials sobre l'impacte de la burocràcia i la institució militar en les societats on s'incereixen. O les visions i lògiques sobre l'estratègia de la defensa de la península, una necessitat fruit de les revoltes morisques i les razzies pirates berberisques, i aquesta en relació amb les mancances i dèficits produïda per una maquinària bèl·lica que modifica la manera de governar i les relacions estamentals de la societat.

318

Aquestes temàtiques són en general algunes de les aportacions o mencions que van aportar els conferencians.

El cicle s'obrí el dilluns 3 d'abril, amb la intervenció del professor Antonio Jiménez Estrella, de la Universitat de Granada, amb la conferència titulada *Oficiales y burócratas del ejército en el reino de Granada: ¿servicio militar al rey o algo más?*

Les seves investigacions formen part del gruix d'estudis sobre història militar que, com he esmentat, han contribuït a la recuperació de la historiografia militar hispana.

Amb les investigacions sobre la Granada del segle XVI, aporta noves dades sobre diversos temes des d'una perspectiva d'anàlisi social, política i econòmica. Seguint les línies d'investigació obertes per I. A. A. Thompson o Geoffrey Parker, però també des d'altres àmbits de la història, com les aportacions, quasi pioneres, de Don Antonio Domínguez Ortiz i Tomás y Valiente.

Aquesta herència metodològica i historiogràfica, es reflecteix en els estudis del professor Jiménez Estrella. Prova d'això són les hipòtesis i teories que apuntà en la seva intervenció.

Partint de l'experiència militar dels reis catòlics i els seus exèrcits, victoriosos de la reconquesta i la presa de Granada, el conferenciant ens mostra el panorama militar granadí i de la corona hispànica, en el que es gesta un canvi substancial en la manera de fer la guerra,

d'organitzar i mantenir els exèrcits, i l'impacte d'aquests sobre les poblacions civils on s'incerten. Analitzant, per tant, l'impacte social i econòmic dels nous exèrcits i dels avenços tècnics fruit de la revolució militar renaixentista, i en el cas concret de Granada, l'estudi de les relacions socials entre els cristians vencedors i la població musulmana que restà a la regió.

De tota aquesta temàtica senyalada se'n deriven una sèries d'hipòtesis que il·luminen o reafirmen, tant buits històrics, com teories generals expressades en la renovació historiogràfica esmentada. Algunes d'aquestes hipòtesis van ser posades sobre la taula pel conferenciant.

En les seves investigacions el professor Jiménez Estrella constata que es donà un canvi important en la fisonomia dels exèrcits hispans amb l'arribada dels Àustries al poder, un canvi que va a cavall de les reformes militars a nivell europeu fruit de la revolució militar que obrí l'era de la pólvora, i que es donaren a tot Europa. En el cas granadí, la població morisca i la proximitat d'Àfrica creen la necessitat d'una estratègia de defensa de la regió. Aquest fet condiciona molts aspectes de la vida quotidiana i augmenta l'incidència de la corona castellana en terres granadines.

La traducció d'aquesta nova realitat significa la creació d'un exèrcit defensiu permanent (fi de les milícies) i la cosntrucció i/o millora de les instal·lacions defensives marítimes i interiors de la zona. Les conseqüències directes d'aquesta nova estratègia foren la professionalització, l'augment d'efectius dels exèrcits, ara permanents. D'aquesta nou exèrcit "modern" es deriven l'augment de les despeses militars i l'impacte sobre la població civil. Seguint la correl·lació de causes, això suposà, tant a Granada com a la resta del regne hispànic: la pujada dels impostos i les obligacions d'allotjament de la tropa, que es sumaven a les conseqüències terribles i endèmiques de destrucció, saqueig i mort de la guerra. Aquestes noves circumstàncies eren constant motiu de revoltes civils, sobretot pageses. A Granada, es decidí que les despeses per la defensa i els allotjaments, fossin assumits per la població musulmana que restà després de la presa de la zona pels exèrcits cristians, el que provocà diverses revoltes de gran transcendència, fins a l'expulsió definitiva dels moriscos l'any 1609.

La creació d'aquest nou sistema d'organització militar va suposar una major burocratització de l'exèrcit, degut al major nombre d'efectius i a la necessitat de guarnicions per la defensa, i un augment de càrrecs militars que feien carrera en la milícia, donat que la presència de soldats era permanent.

Els nous càrrecs militars (alcaldies de fortificacions i capitanies de companyies) eren més que oficis, com demostra el professor Jiménez Estrella, eren més que un servei al rei. Els oficials van insertar-se dintre dels governs municipals, obtenint part del poder local d'allà on estaven acantonats, per poder beneficiar-se dels recursos econòmics, formant-se una complexa xarxa clientelar.

Tal i com apuntà Domínguez Ortiz, els honors que conferien els càrrecs burocràtics i els militars en la socieatat dels Austries, ens ajuden a comprendre la importància del l'ofici de les armes per moltes famílies "burgueses", que veien la possibilitat de prosperar en l'escala social, pujant esgló a esgló cap a la noblesa, el que explica la despesa monetari i la necessitat de fer heretable el títol o gràcia concedida. Prova d'aquesta necessitat la trobem en els documents que mostren les "enajenaciones de oficios y vanalidades", siguin directes (de la corona) o indirectes (entre privats).

Les aportacions que donaven els càrrecs militars eren, a més del prestigi social, una font suplementària de diners i de recursos socials.

Aquesta situació, però, tenia un aspecte molt negatiu pels exèrcits del rei i les instal·lacions defensives. Els càrrecs militars acabaven, moltes vegades, en mans de persones no aptes pel servei o que no mostraven cap interès per la milícia i ho mostraven amb el seu absentisme. Així com també el deteriorament de les fortificacions i altres instal·lacions defensives que eren abandonades i patien un deteriorament que les feia inservibles per la defensa de la península.

La segona conferència del dia 3 d'abril, fou a càrrec de la professora Susana Truchuelo Gracia, de la Universitat del País Basc, sota el títol de *Relaciones de poder entre la provincia de Guipuzkoa y la autoridad real en la alta edad moderna*.

Aquesta versà sobre la relació pactista de Guipuzkoa i la corona espanyola fruit de la particular autonomia que aquesta província gaudí, d'ençà de la seva incorporació a la corona hispànica en l'edat mitjana.

La professora Truchuelo, després d'una descripció de les institucions jurídiques i polítiques, ens mostra com aquesta província va dur a terme una política pactista en la seva relació amb la corona castellana durant l'època moderna. Aquesta es centrava en alguns camps com: el comerç, la milícia i la fiscalitat, i era un compromís que ajudava a evitar tensions entre les dues parts. Es basava en la continuïtat articulació de la relació en la que s'exigia successives ratificacions del rei sobre el pacte i els privilegis guipuzkoans. La diferència amb el pactisme català (tema que es mencionà durant els precs i preguntes) es centrava en que al Principat el rei era obligat a jurar els furs de Catalunya. I també al fet que els notables guipuzkoans estaven molt ben instal·lats a la cort de Madrid i controlaven l'estament privilegiat i, gràcies a la seva xarxa clientel·lar, la resta de la societat.

320

Guipuzkoa, segons apunta la conferenciant, obtenia una sèrie de privilegis dels que destaquen: ésser exclòs del repartiment de “millones”, obtenir privilegis comercials (lliure exportació de productes guipuzkoans) i privilegis militars (el capità general “avisava” i no “ordenava” la formació de lleves a la província). A canvi la corona obtenia la fidelitat de la província i també soldats i diners.

Aquesta relació, però, va patir durant el segle XVII un canvi. La corona augmentà la pressió sobre la província, demanant més impostos i homes (obligació de lluitar a l'estranger i sota oficials castellans), així com un major control comercial (la conseqüència fou un augment del contraban). Les explicacions que donà la professora Truchuelo d'aquesta major pressió castellana apunten a la crisi del segle XVII, però també a la disminució de la influència dels nobles guipuzkoans a la cort i la necessitat de recursos per la guerra contra França.

La reacció de la província fou sotmetre's voluntàriament a les noves demandes reials, però, i aquí radica la particularitat provincial, aconseguí contrapartides. Tot i que la corona cedeix a continuar mantenint molts dels privilegis, el control d'aquesta província per part de la monarquia hispànica, és molt diferent a la de províncies més hostils, com la catalana, ja que aconseguí mantenir una lleialtat i un benefici en recursos que eren importants. L'estratègia castellana per obtenir aquest control es basava en la influència en el sector noble de la regió i entre l'autoritat “concejal” i local. I també, gràcies al que l'autora anomena la diplomàcia semàntica en les relacions, que donava una sensació de no infligir agressió als privilegis de la província.

És aquesta estratègia de la corona hispànica la que, segons la conferenciant, podria interpretar-se com una matització de la teoria de la política absolutista dels Àustries i dels seus ministres. Hipòtesi aquesta que no semblà suficient al professor Antoni Simon, en la seva intervenció després de la conferència, per explicar la possibilitat de matitzar una teoria d'estat que sembla força fundamentada en el cas català.

El dimecres 5 d'abril, el cicle va concloure amb la intervenció del professor Juan Francisco Pardo Molero, de la Universitat de València, que va titular *Cultura de la guerra y de defensa en la Europa del Renacimiento: Joan de Cervelló (1496 – 1551)*.

De la seva intervenció es desprenen algunes idees interessants pel que fa a la cultura de la guerra en la època moderna i els aspectes socials de la mateixa.

El professor Pardo ens mostra el cursus honorum d'una personalitat que caracteritza molt bé l'home d'armes de l'època, que aconsegueix gràcies a la milícia arribar a forjar-se un llinatge del que gaudirien els seus descendents. Però el que destaca de la vida d'aquest personatge és la seva mentalitat i la part de les seves accions en vida. De les quals el conferenciant ha pogut recrear, a més d'una biografia interessant des del punt de vista social, les necessitats de la monarquia durant l'època moderna i també les característiques d'alguns aspectes de la política interna del regne de València sota els Àustries.

Destaca de Joan de Cervelló, més que la seva fulla de servei, que fou increïble, la seva faceta de notable valencià, que intentà una sèrie de reformes a les seves terres amb l'objectiu de paliar part de la problemàtica en què es trobava València (com la resta de la costa mediterrània peninsular).

Com a bona part de la Península Ibèrica, València patia d'inseguretat a causa de les revoltes populars i, sobretot, de les razzies morisques.

321

L'any 1533, Joan de Cervelló de tornada a terres valencianes, aconsegueix un feu a Oropesa i obté els permisos reials per dur a terme una sèrie de projectes en matèria de defensa que ens ajuda, a través de les investigacions del professor Pardo, a veure les necessitats i mancances de la monarquia hispànica en matèria de defensa peninsular, que són rellevants, i les modificacions estratègiques i ideològiques que els militars de l'època estaven experimentant.

En la figura de Cervelló apreciem un canvi en la estratègia defensiva hispana, fruit de la necessitat d'una modificació en els plans defensius, com queda plasmat en les obres d'enginyeria militar que finança Cervelló i en la planificació de la creació d'una força militar permanent. Aquest aplica les tècniques de fortificació que aprèn a Itàlia durant les seves campanyes, així com l'intent de crear una força regular permanent el més semblant possible a la tropa que havia manat durant les seves lluites a l'exterior.

Amb aquest objectiu Cervelló combina l'adequació de les defenses i les tropes a les necessitats específiques de València, en un intent d'introduir els fonaments de la maquinària de guerra clàssica de la guerra exterior amb l'afany de crear una tropa regular i maniobrable que fos efectiva. D'aquesta manera s'embarcà en empreses complexes com construir fortalises i torres de guaita, a més de dotar de canons aquests espais i també d'artilleria lleugera a les tropes.

La seva idea de crear un exèrcit regular professional per la defensa fou el punt més conflictiu, i un dels més interessants per l'historiador, ja que xocà amb les polítiques institucionals i els furs locals més propers a l'ús dels sistemes feudals de defensa i reclutament de milícies.

Aquesta situació posa en evidència la difícil relació entre la corona (representada per la figura del Virrei) i les institucions locals de cada província, considerant que les polítiques i estratègies com les de Cervelló eren exagerades i innecessàries en matèria defensiva, i que perjudicaven el poder de les institucions locals. En canvi la corona perseguia un major control de la perifèria peninsular i amb polítiques militars com les Cervelló només pretenia dur a la pràctica l'ideal de creuada que s'inicià amb Carles V i que era l'estandart de la lluita hispana en les guerres europees.

El que queda patent en les tres conferències, és que l'estudi en el camp de la història militar ha donat un salt important i que sembla que, poc a poc, l'historiografia hispana està assolint la mitjana europea, tal i com demostren els exemples que han exposat els professors que han intervingut en el cicle produït per Manuscrits. Un exemple molt mince en la realitat que trobem dintre de les investigacions que d'ençà poc més d'una dècada s'estan duent a terme a tot l'estat.